

Riečna krajina Laborca medzi Brekovom a Michalovcami od polovice 18. do polovice 19. storočia

Václav HANUŠÍK

Laborec riverine landscape between Brekov and Michalovce from the half of 18th century to the half of 19th century

Abstract: *Historical maps are a unique source of geographical information useful for historical and landscape research. In this paper, J. C. Reizner's map from 1752 and sheets of the First and Second Military Surveys are analysed to document the natural and man-made objects on the Laborec riverine landscape between Brekov and Michalovce in Eastern Slovakia. By comparison of maps, we evaluated changes that river, road network, land use and settlements recorded over nearly a century. Historical view of the area is complemented by the data from Maria Theresa's Urbarium. Main transformation, identified over the period 1752 – 1782, was the disappearance of anabranches of the river Laborec linked with the Duša brook. Floods changed the river bed in the early 19th century. During the reporting period, Laborec meandered more than at present. We identified about 30 meander bends with total length of 23 km in the examined section. Current length is 18 km. The river network significantly affected development and formation of the road network on the Laborec floodplain. Provincial road to the right from the river began to be preferred and assumed the role of a medieval road leading on its left side. Road network as we know it today, was created in the mid-18th century. Only one wooden bridge and four water mills are plotted on the river Laborec between the settlements of Brekov and Michalovce on the map from 1752. Other wooden bridges were built in Michalovce and Voľa at the time of the First Military mapping. Agricultural land with bushes and trees enclaves already occupied a large part of river landscape in 1752. Area of arable land has increased according to map from 1782. Approximately 700 ha of the forest were converted to the agricultural land around the Duša brook during the period 1782 – 1826. Meadows covered a significant part of the territory. The maps bring the first known depiction of settlement system pattern. With the increase in population, the spatial pattern of settlement system developed depending upon the natural and economic conditions.*

Keywords: *historical maps, Laborec river, Dusa brook, land use, bridges, water mills, ornamental gardens, settlements, Maria Theresa's Urbarium*

Úvod

Riečna krajina je koridorová časť krajinnej sféry zodpovedajúca korytovej a príľahlej nivnej zóne, ktorej šírka je ohraničená celou nivou rieky (Lehotský a Grešková 2004). Vyznačuje sa veľkou dynamikou prírodných procesov a zároveň je výrazne antropogénne ovplyvňovaná a využívaná. Z časového pohľadu ide o krajinu, ktorá sa v miernom pásme vyvíjala v súčasnom postglaciálnom období cca 10 000 rokov (Štěrba 2011). V našom priestore začal človek pôvodnú riečnu krajinu meniť od praveku, presnejšie od 5. tisícročia pred n. l. Od stredoveku, vzhľadom na obmedzené technické prostriedky a väčšiu závislosť od prírodných procesov dochádzalo v súlade s prírodou k postupným cieleným úpravám korýt riek a riečnej krajiny. V podmienkach Slovenska sa podstatné zmeny riečnej krajiny odohrali na konci 19. a najmä v 20. storočí. Regulácie, napriamovanie a výstavba umelých korýt spojených s odvodňovaním už boli hrubším zásahom do prírodných pomerov. Významnou antropogénnou úpravou bolo zornenie a zástavba nív v dôsledku rozvoja sídiel (Křížek 2007).

Hodnotenie a poznanie vývoja riečnej krajiny má popri poznávacom rozmere význam aj pre historickú topografiu, vývoj osídlenia a využívania územia. Dôležitým zdrojom informácií o krajine v minulosti sú historické mapy, ktoré umožňujú hodnotiť viacero zobrazených zložiek krajiny a tak študovať krajinu ako celok. Vzostup výskumu vývoja krajinných prvkov (napr. vodných tokov) alebo antropogénnych prvkov (cestná sieť, osídlenie) súvisí okrem iného aj s relatívne dobrou dostupnosťou historických máp na internete a s prienikom environmentálnej paradigmy do spoločenských vied.

V podmienkach Slovenska sa historické mapy využívajú na spoznanie časových zmien koryta riek (Pišút a Tomčíková 2008, Hanušin 2009, Valko 2013), riečnych nív (Lasák et al. 1999) a krajiny (Jančovič a Petrovič 2012, Boltižiar et al. 2013). Iba malá pozornosť bola doposiaľ venovaná Východoslovenskej nížine (Kvitkovič 2005, Boltižiar et al. 2012, Hreško et al. 2014). Toky Bodrog a Tisa, ktoré odvádzajú vodu z tejto oblasti sú vďačnými objektmi sledovania prírodných a antropogénnych zmien v priebehu času na maďarskej strane Veľkej dunajskej kotliny (Kiss a Sándor 2009, Hegedus a Duray 2009, Mecser et al. 2009).

Značná časť skúmaného územia podľa geomorfologického členenia Slovenska patrí do provincie Východopanónskej panvy, subprovincie Veľkej dunajskej kotliny, oblasti Východoslovenskej nížiny, geomorfologického celku Východoslovenskej pahorkatiny, kde leží na jej podcelku Laborecká niva (Kočícký a Ivanič 2011). Na východe ho ohraničuje Podvihorlatská pahorkatina, na západe Pozdišovský chrbát, na juhu Petrovské predhorie a na severe uzatvárajú Humenské vrchy. Niva vznikla akumulácnou činnosťou rieky Laborec tečúcou zo severu na juh počas holocénu. Rieka významne formovala ráz krajiny, polohu a tvar sídel, cestnú sieť a využívanie územia. Plocha územia je asi 75 km² a nadmorská výška 155-115 m n. m.

V sledovanom období administratívne takmer celé skúmané územie patrilo do Zemplínskej župy, iba Stráňany a východná časť Zbudze do Užskej. Po skončení protihabsburských povstání došlo v hospodárskom a spoločenskom živote k zmenám vlastníckych pomerov, dosídľovaniu konfliktmi vyľudnených obcí a obnove zničenej krajiny. Obdobie od polovice 18. do polovice 19. storočia je na Zemplíne obdobím relatívne pokojného života a hospodárskej stabilizácie.

Riečna krajina Laborca nebola na základe analýzy vhodných historických máp doteraz hodnotená. Vodné pomery územia boli graficky rekonštruované podľa stredovekých listín z 13. storočia (Šmilauer 1932). Laborec a Duša sú zakreslené ako paralelné toky severojužného smeru a medzi nimi od Strážskeho k Voli tečúci potok Čarnaneceče, ktorý sa vlieval pred Nacinou Vsou do Laborca. Duša vo svojom hornom toku mala názov Ludun.

Cieľom predkladaného príspevku je identifikácia prírodných a človekom vytvorených zložiek riečnej krajiny Laborca nachádzajúcej sa medzi Brekovom a Michalovcami a čo možno najvernejší opis ich zmien v konkrétnych časových horizontoch podľa historických máp.

V zmysle takto sformulovaného cieľa boli koncipované nasledujúce výskumné otázky: Ako vyzerala krajina na Laboreckej nive pred 150 až 250 rokmi? Ako sa menila jej štruktúra počas tohto obdobia a čo zmeny iniciovalo? Príspevok je rozdelený do siedmich častí. Jadro článku predstavujú štyri skúmané oblasti – vodná a cestná sieť, využitie územia a sídla.

Pramenná báza a metódy

Výber územia riečnej krajiny Laborca bol motivovaný dostatočným pokrytím tohto územia historickými mapami a ich dostupnosťou. Pri formulácii cieľa a výskumných otázok príspevku sme sa inšpirovali prácami Chrastinu (2009 a 2012). Na analýzu boli použité digitálne verzie historických máp publikované na internete. Mapové podklady boli hodnotené aj z hľadiska vhodnosti ich použitia. Ako optimálne boli zvolené mapy 1. vojenského mapovania (HM 1763-1787 a NG 2014) a 2. vojenského mapovania (HM 1806-1869 a NG 2014) Habsburskej monarchie a mapa J. C. Reiznera (1752).

Reiznerova mapa (Reizner 1752) je prvou podrobnejšou mapou znázorňujúcou priestor od Brekova po Michalovce, a to v mierke 1:9153 (obr. 1). Má rozmery 91x63 cm. Je vyhotovená v svetlohnedom prevedení, popisy, rieka Laborec, jej bočné ramená a potok Duša sú čiernej farby, sídla červenej, cesty tmavohnej, les a brehové porasty symbolizuje skupina stromov alebo kríkov, využívané územie je znázornené v podobe šrafovaných políčok. Na mape sú uvedené vysvetlivky, smerová ružica a mierka. Vysvetlivky a popis objektov je v latinčine. Nedostatkom mapy je, že vzdialenosti medzi objektmi sú skreslené.

1. vojenské (tzv. jozefské) mapovanie prebiehalo na území skúmaného územia v roku 1782 a znázorňujú ho mapové listy XXV-5, XXV-6 a XXV-7, 2. vojenské mapovanie v roku 1826 a nachádza sa na klade listov XLIII 37 a 38. Mierka merania, podobne ako pri prvom vojenskom mapovaní bola 1:28 800 (Jankó a Porubská 2010). Objekty na vojenských mapách sme identifikovali podľa mapového kľúča (Jankó a Porubská 2010, HM 1763-1787 a HM 1806-1869).

Z metodického hľadiska sme sa zamerali na vizuálne porovnanie máp a slovný popis v troch časových horizontoch. Samostatnú časť metodického postupu tvorí ručné zakreslenie toku Duše a Laborca podľa historických máp do Základnej mapy SR v mierke 1:50 000 (NG 2014). Z máp 1. a 2. vojenského mapovania sme sa pokúsili odhadnúť zmeny pôdorysných charakteristík Laborca. Na vyhodnotenie zmien koryta sme použili analýzu strednic a index kľukatosti. Index kľukatosti je podiel dĺžky toku danej strednicou toku a vzdialenosti koncových bodov na mape. Dĺžky a plochy sme merali priamo na mape. Celkový obraz o využívaní územia sme doplnili o údaje z Tereziánskeho urbára z roku 1772 (Hungaricana 1767).

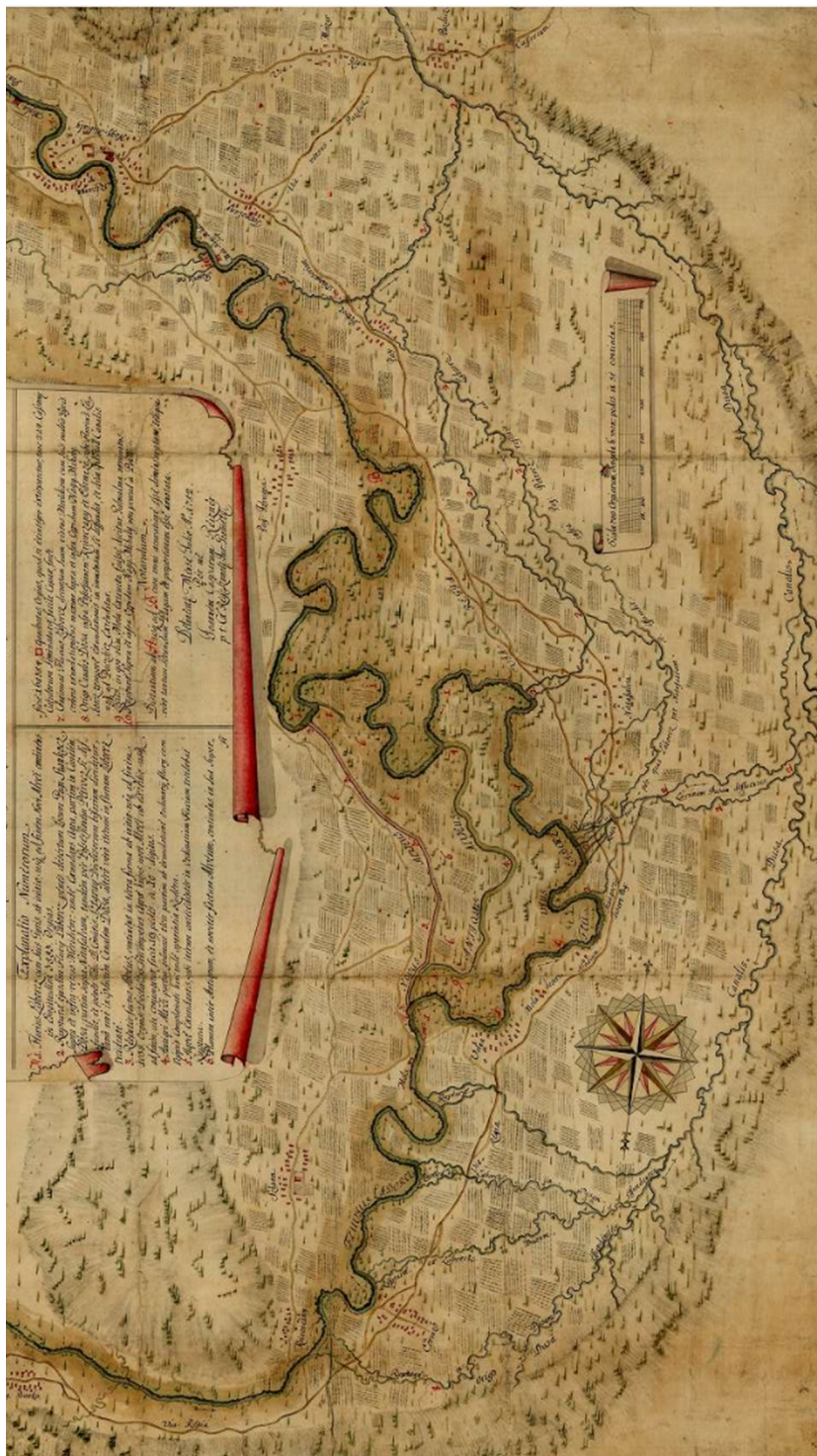
Riečna sieť územia

Laborec (*Fluvjus Laborcz*) podľa mapy (Reizner 1752) po opustení Brekovskej brány v rovine od Krivoštan smerom na juh voľne meandroval a vytváral systém hlavného koryta s viacerými bočnými ramenami (obr. 1 a obr. 2 vľavo). V zakreslenom úseku je asi 30 riečnych zákrut. Oblúkom sa približoval k východnému okraju obce Strážske a k ceste, kde je dnes elektrická rozvodňa. Aj obydlia pôvodnej obce Voľa boli rozmiestnené pri jednom z jeho meandrov, vrchol meandra bol od cesty vzdialený asi 280 m. Južne od obce Voľa - časť Stankovce - sa rieka pravým brehom dotýkala cesty a za Nacinou Vsou sa stáčala na východ až k Zbudzi, odkiaľ sa ďalej kľukatila smerom na juhovýchod k Michalovciam.

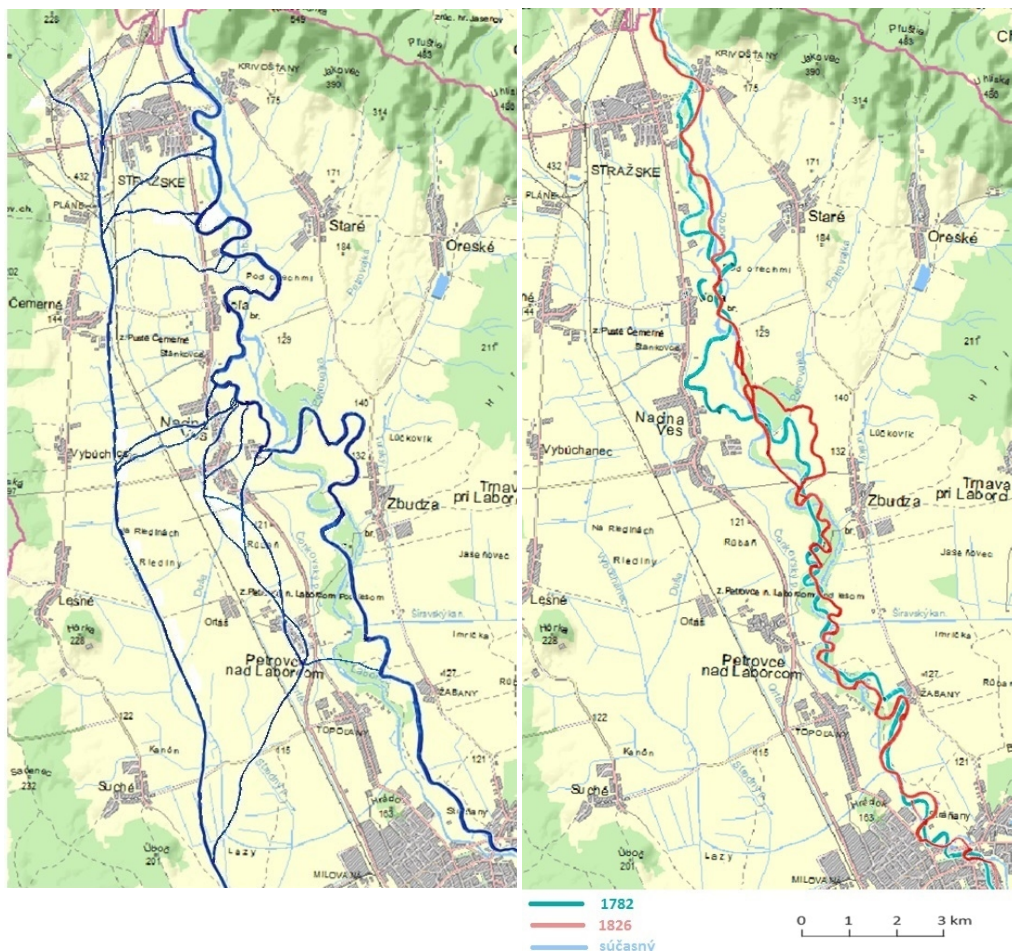
Pravostranné ramená sa od hlavného toku oddeľovali pred Strážskym, za Strážskym, pred Voľou a smerovali na západ, kde sa spájali s potokom Duša. Viacero ramien Laborca pretekalo cez v tej dobe ešte riedko obývanú obec Nacina Ves. Bočné ramená sa vetvili, prelínali a znova spájali. Z ramena pred Nacinou Vsou jedna jeho vetva smerovala na západ k Duši, druhá obtekala obec zo západu a smerovala k Petrovciam a tretia vetva po preťatí cesty cez obec sa napájala na druhú.

Aj rameno, ktoré Laborec vytváral južne od Nacinej Vsi, sa stáčala smerom k Petrovciam, splynulo s ostatnými v jeden tok, ktorý sa pred Petrovcami rozdvajil – jedna jeho vetva pretekala cez obec a po krátkom úseku sa stáčala k Laborcu, kde ústila, druhá vetva obec obtekala, stáčala sa smerom na juhozápad a pred Pozdišovcami sa vlievala do Duše.

Prvé vojenské mapovanie (HM 1763-1787) v sledovanom úseku prebiehalo o 30 rokov a druhé o trištvrte storočia neskôr ako bola vyhotovená mapa J.C. Reiznera. Pôdorysná charakteristika koryta Laborca v prvých dvoch študovaných obdobiach (mapa z roku 1752 a z roku 1782) sa výraznejšie neodlišovala (obr. 2). Medzi Strážskym a Voľou mal Laborec (*Labirez Flus*) šírku meandrového pásu až 700 m a index kľukatosti 1,6. Pri Voľi sa koryto Laborca vyrovnalo a z pôvodného koryta vzniklo mŕtve rameno (obr. 3 vľavo).

Obr. 1. Mapa J.C. Reiznera z roku 1752 (výrez); Zdroj: Reizner 1752

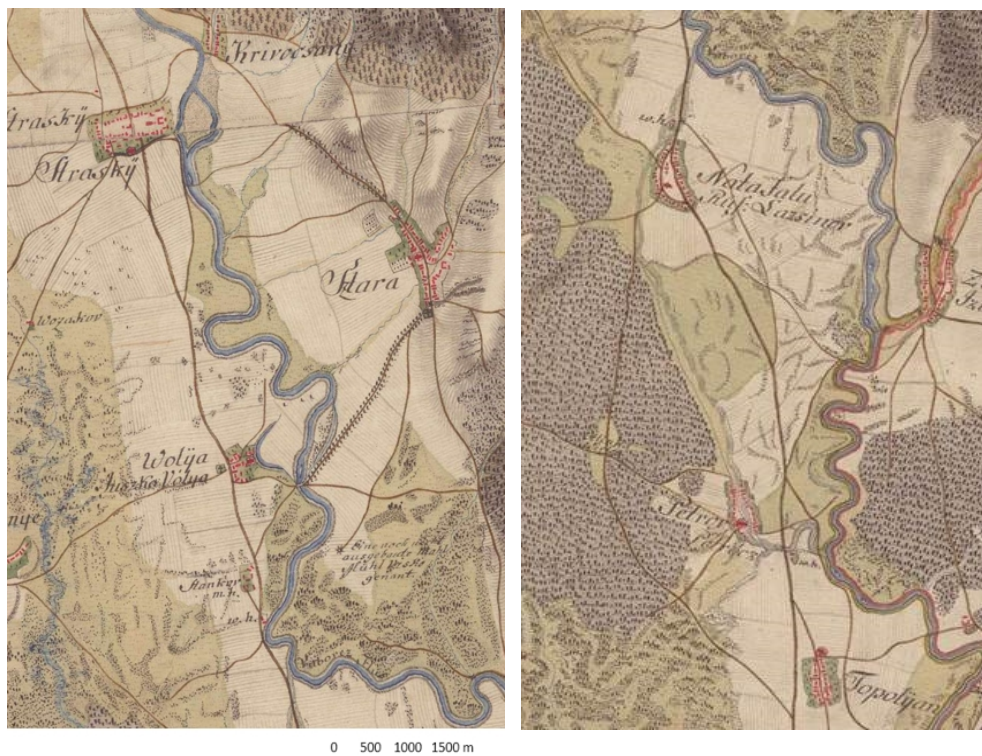
Obr. 2. Náčrt toku Laborca podľa mapy z roku 1752 (vľavo) a podľa 1. a 2. vojenského mapovania (vpravo) na podklade SVM50 v mierke 1:50 000 (NG 2014).

Meandre pri dnešnej elektrickej rozvodni (medzi Voľou a Strážskym, polomer meandrového oblúka $R = 140$ m) a za Stankovcami (polomer meandrového oblúka $R = 55$ m) boli na skúmanom území najzápadnejšími miestami, kde sa Laborec približoval k ceste z Humenného do Michaloviec.

Za Stankovcami, v úseku dlhom vyše 3 km Laborec tiekol smerom na východ až k ceste zo Zbudze do Starého, tam sa stáčil na juh a tiekol západne od Zbudze. Od Zbudze k Petrovciam mal 7 meandrov, šírku pásu meandrovania asi 400 m a index kľukatosti toku 1,6. Juho-východne od Petroviec sa stáčil na východ smerom k majeru Žabany, odtiaľ tiekol opäť na juh smerom k Michalovciam. Od Zbudze na juh v smere toku vytváral hranicu medzi Zemplínskou a Užskou župou (obr. 3 vpravo).

Z pravej strany priberal iba jeden prítok od Brekova a z ľavej sedem, ktoré pramenili na južných svahoch Humenských vrchov. Názvy prítokov mapa neobsahuje. Podľa textového opisu k mapovým listom XXV-6 a XXV-5 (Jankó a Porubská 2010) mal Laborec pri Voľi šírku 60 až 70 krokov a pomerne strmý breh, pri Strážskom 50 až 60 krokov a v miestach s miernym brehom bol priechodný.

Bočné ramená na pravej strane toku medzi Krivošťanmi a Voľou nenachádzame (obr. 3 vľavo). Zakreslené je iba rameno, ktoré sa od hlavného toku oddelilo južne od Stankoviec v mieste, kde sa rieka približovala k ceste z Humenného do Michaloviec. Po krátkom úseku sa rozdvajilo a pred Nacinou Vsou sa vetvy opäť spojili do jednej, čím vytvorili ostrov dlhý 530 m, na ktorom stál hostinec. Ďalej rameno Laborca obtekalo dedinu zo západu, pretekalo cez Petrovce, stáčať sa na východ, preťalo cestu a ústilo do hlavného toku (obr. 3 vpravo).

Obr. 3. Rieka Laborca, obce Krivošťany, Strážske, Voľa, Staré (vľavo), Nacina Ves, Zbudza, Petrovce, Topoľany (vpravo) a okolitá krajina na mapových listoch XXV-5, XXV-6 prvého vojenského mapovania (1782); Zdroj: HM 1763-1787

Pre vývoj a formovanie Laboreckej nivy mali význam povodne na začiatku 19. storočia v rokoch 1813, 1816 a 1817 (ICPDR 2009), po ktorých sa koryto mierne vyrovnalo a presunulo smerom na východ (obr. 2 vpravo). V porovnaní s rokom 1782 sa v mieste dnešnej elektrickej rozvodne koryto presunulo asi o 600 m, pri Voli o 390 m a pri Stankovciach o 1300 m, šírka meandrového pásu (350 m) a index kľukatosti (1,27) sa zmenšili. Vnútorne oblúky meandrov (konvexný breh) pri Laborci od Strážskeho po Petrovce vyplňali štrkové nánosy, ktoré odsúvali koryto do strán. Rozlohou najväčšie štrkové lavice sú zakreslené medzi Strážskym a Voľou, kde šírka nánosy dosahovala až 600 m. Pôvodne vedľajšie ramená sú v území označené ako suché priekopy, ktoré sa zaplňali v čase topenia sa snehu, po prudkých dažďoch alebo pri vyšších prietokoch v Laborci v čase záplav (HM 1806-1869). Aj za Stankovcami tok Laborca pôvodne koryto zanechal, rozdelil sa do dvoch ramien, ktoré sa západne od Zbudze opäť spojili (obr. 2 vpravo a obr. 4 vľavo), vytvorili riečny ostrov 2 km dlhý a 1 km široký s plochou asi 130 ha a ďalej ako jeden tok kľukato tiekol až po Michalovce (obr. 4 vpravo). V úseku medzi Zbudzou a Petrovcami je zakreslených až 14 meandrov so šírkou meandrového pásu 400 m a indexom kľukatosti 2.

Obr. 4. Rieka Laborec, obce Voľa, Nacina Ves, Zbudza a Stankovce s okrasnou záhradou (vľavo) a Michalovec s parkom na mapovom liste XLIII 37 a XLIII 38 druhého vojenského mapovania (výrez); Zdroj: HM 1806-1869

Načrtnutý vývoj pôdorysnej charakteristiky Laborca ukazuje, že významnejšie zmeny prebiehali v úseku od Krivoštieň po Zbudzu. Južne od Zbudze Laborec síce mal viac zákrut ale laterálne presuny koryta neboli také veľké (obr. 2 vpravo). Pred 200 rokmi Laborec viac meandroval ako v súčasnosti. Kým podľa máp obidvoch vojenských mapovaní na priestore od Krivoštieň po most na Strážňany v Michalovciach bola dĺžka jeho toku 23 km a zakreslených je asi 30 zákrut, súčasná dĺžka toku v tomto úseku je len 18 km.

Mapa (Reizner 1752) vznikla s cieľom regulácie koryta rieky Laborec v úseku východne od Vole, Stankoviec a Nacinej Vsi (obr. 1). Zakreslené je staršie koryto Laborca (*antiquus alveus*), koryto v čase vzniku náčrtu a navrhovaná úprava koryta (*novus alveus*). K navrhovanej úprave nedošlo a nie sú ani záznamy o vodohospodárskych úpravách. Na mape z roku 1782 je Laborec znázornený ako prirodzený tok, ktorý nad Strážskym od obce odkláňala skupina stromov. V neskorších rokoch sa tento ochranný prvok využíval aj na iných miestach pozdĺž toku, najviac však nad Strážskym, kde riekou od obce odkláňala skupina stromov zasadených do tvaru klina s plochou asi 6 ha (HM 1806-1869).

Potok Duša má na mape (Reizner 1752) názov *Canalis Dusa* a je načrtnutý ako objekt, do ktorého ústia pravostranné bočné ramená Laborca. Podľa mapy 1. vojenského mapovania Duša pramenila ako bezmenný potok v údolí severozápadne od Strážskeho. Z pravej strany priberala viaceré prítoky, ktoré pramenili v Pozdišovskom chrbáte. Prakticky v celom svojom toku od zaniknutej osady Voďakovce (*Wozakov*) blízko majera Pláne až po sútok s Laborcom je znázornená ako močaristý potok tečúci zamokreným územím a spájajúci plochy močiarov rôznej veľkosti. Názvom Duša (*Dusa graben*) je potok označený až vo svojom dolnom toku pri obci Žbince. Na mape 2. vojenského mapovania je potok identifikovateľný až od Nacinej Vsi pod názvom *Tussa Bach*.

Cestná sieť

Vývoj a formovanie cestnej siete na Laboreckej nive značne ovplyvňovala riečna sieť. Údolím Laborca už v stredoveku viedla významná cesta v smere juh-sever do Haliče a Poľska. Jej bezpečnosť zaisťovali hrady v Michalovciach, vo Vinnom, Brekove a Jasenove (Bodnárová 2007). Na mape (Reizner 1752) sú zakreslené cesty po obidvoch stranách Laborca. Cesta na ľavej strane Laborca bola časťou stredovekej cesty. Začínala na moste do Užhorodu, ob-

chádzala Strážany a ďalej pokračovala cez Zbudzu, Staré a Krivošľany. Na rozdiel od stredovekej cesty bol ohyb pod Krivošľankou ťažko prejazdný, preto sa cesta za Krivošľanmi stáčala na západ a cez brod prechádzala na pravú stranu Laborca, kde sa spájala s krajinskou cestou (obr. 1).

Krajinská cesta na pravej strane nemusela prekonávať veľkú vodnú prekážku, akou bol Laborec, preto sa začala preferovať a preberať úlohu stredovekej cesty. J. C. Reizner ju označil ako *Via Regia* (krajinská cesta). V Michalovciach sa spájala s krajinskou cestou v smere západ - východ z Košíc do Užhorodu. Prechádzala cez Topoľany, Petrovce, Nacinu Ves, vedľa Vole, prešla Strážske a cez Brekovskú bránu po pravej strane Laborca pokračovala do Humenného. Od Petrovíc až za Nacinu Ves pretínala zložitú sieť ramien Laborca, obchádzala prekážky, ktoré tvorili skupiny stromov a kríkov, preto v tomto úseku mala viacero vetiev, ktoré sa severne za Nacinu Vsou spájali do jednej. Cez najväčšie rameno Laborca južne od Petrovíc a pri Stankovciach viedla po moste. V Topoľanoch sa na ňu napájala cesta do Pozdišovíc a cestami cez brod severovýchodne od Petrovíc a Vole bola prepojená s cestou na ľavej strane Laborca (obr. 1).

Z mapy 1. vojenského mapovania (HM 1763-1787) je vidieť nárast počtu vozových ciest miestneho významu, ktoré často viedli ťažko prístupným terénom - z Petrovíc cez Lesné do Hrušova a Rakovca, z Vole cez Pusté Čemerné do Poše a Hrabovca.

Cesta zo Starého na majer Stankovce viedla cez drevený most pri Voli (obr. 3 vľavo). Bola prejazdná rovnako ako cesta zo Starého k Zbudzi aj ťažkými povozmi. K mostu pri Voli ju lemovalo stromoradie. Na začiatku 19. storočia sa cesty lemované alejami stali charakteristickým rysom krajiny. Aleje mali funkciu estetickú, hospodársku, bezpečnostnú a orientačnú. Možno ich identifikovať pri cestách v okolí Starého a Strážskeho. Pri Strážskom to bola časť cesty smerom na Brekov, na Hrabovec a smerom na Čemerné. Stromoradie lemovalo aj potok a chodník západne od Starého smerom k Laborcu.

Pri krajinskej ceste obvykle blízko vody sa nachádzal prístavný hostinec s vozárňou (značka *w.h.*). Dve budovy - jedna v smere cesty a druhá kolmo na krajinskú cestu - stáli pri moste na ceste do Užhorodu, pri Petrovciach pri moste cez rameno Laborca, severne od Nacinej Vsi pri ramene Laborca, južne od Stankovíc pri vonkajšom oblúku Laborca a v Brekovskej bráne. Pri 2. vojenskom mapovaní (HM 1806-1869) sa týmto objektom už taká pozornosť nevenovala. Zakreslený je iba hostinec pod brekovským hradom.

Od začiatku 19. storočia sa štát začal venovať skvalitňovaniu a údržbe ciest aj v Zemplínskej župe. Rozšírená a upravená bola cesta zo Strážskeho do Hrabovca a z nej odbočka cez Čemerné po Lesné. Úpravu cesty od Strážskeho po Michalovce komplikoval Laborec. Podľa mapy z roku 1826 spevnený a vyrovnaný bol iba úsek po Voľu (NG 2014). Pri Stankovciach k spevneniu krajnice a k dobudovaniu cesty po Michalovce došlo až po roku 1826 (HM 1806-1869). Na Laboreckej nive sa tak vytvorila sieť ciest ako ju poznáme dnes.

Novým dominantným fenoménom v krajine sa stala železnica. Je zakreslená na doplnenej mape z polovice 19. storočia (HM 1806-1869). V úseku Michalľany - Humenné bola do prevádzky odovzdaná na konci roka 1871. Trať viedla po ľavej strane potoka Duša a výrazne zasiahla do krajiny v jeho okolí tým, že prešla močiare a jeho pravostranné prítoky. Na trati bola v Michalovciach stanica 3. triedy, v Strážskom 4. triedy, vlak mal zastávku aj v Nacinej Vsi. Na viacerých miestach, kde sa trať križovala s vozovými cestami boli strážne boudky.

Súčasťou cestnej siete boli mosty a brody. Na Laborci v roku 1752 bol iba jeden drevený most južne od Michalovíc, cez ktorý viedla krajinská cesta do Užhorodu. Cez rieku sa prechádzalo pešo, koňom alebo vozom v úsekoch s plytkou vodou a dobrým prístupom od cesty východne od Petrovíc smerom k Zbudzi, pri Voli do Starého a pri Krivošľanoch do Strážskeho (obr. 1).

Most z Michalovíc na Strážany a z Vole do Starého zaznamenáva mapa z roku 1782 (obr. 3 vľavo). Podľa textového opisu k mapovému listu XXV-6 (Jankó a Porubská 2010) bol most pri Voli v čase mapovania neprechodný a nový ešte nebol dokončený. Most existoval iba

krátku dobu. Prechádzali ním ľudia za prácou na polia, do viníc, prepravovali po ňom úrodu a materiál na stavby. Spájali katolícku farnosť Staré s filiálkou Nacina Ves a po zániku grécko-katolíckej farnosti Henželovce aj gréckokatolícku farnosť Voľa s filiálkou v Oreskom. Keď most zničili povodne, nepodarilo sa ho obnoviť. Komunikácia farára s obyvateľmi filiálok sa tak sťažila, preto od mája 1826 katolíci z Vole, Stankoviec a Nacinej Vsi boli pričlenení k farnosti Strážske a z Krivošťian k Starému (RFÚ 1805-1843).

Povodne a časté zmeny koryta spôsobili, že v čase 2. vojenského mapovania (HM 1806-1869) sa cez Laborec dalo prechádzať len dvoma drevenými mostmi v Michalovciach, nad Michalovcami len cez brody pri Topoľanoch, Zbudzi, Voli, Strážskom a Krivošťanoch. Pri Krivošťanoch sa na prevoz začal používať čln až od polovice 19. storočia.

Využívanie územia

V roku 1752 už veľkú časť územia zaberala poľnohospodárska pôda s enklávami krovín a stromov (Reizner 1752). Zamokrené územie pri Laborci a Duši pokrýval stromový porast (obr. 1). Z mapy J. C. Reiznera sa nedá určiť rozloha pôdy ani formy využívania územia.

Podrobnejší obraz o využívaní územia poskytuje mapa **I. vojenského mapovania** (HM 1763-1787). Reprezentuje ho poľnohospodárska krajina so stromovou a krovitou vegetáciou pri Laborci. Rozlohou najväčšia plocha krovín a stromov (asi 300 ha) vhodná na pastvu hospodárskych zvierat bola vo vnútornom oblúku Laborca juhovýchodne od Vole. Napriek riziku záplav sa časť náplavovej pôdy pri Laborci v území obcí Strážske, Staré, Voľa, Nacina Ves a Topoľany využívala aj na pestovanie plodín (obr. 3).

Na ľavej strane Laborca bolo poľnohospodárskej pôdy menej, zakreslená je južne od Krivošťian, medzi pasienkami pri Laborci a Starým, okolo Zbudze a severozápadne od Stranian.

Na pravej strane v území obce Strážske orná pôda zaberala územie od Laborca až k Duši. Smerom k Voli sa na úkor zamokrených lúk s krovinatým porastom pri Duši rozloha pôdy zmenšovala a pri Stankovciach bola najmenšia. Rozloha lúk a pasienkov pri Duši od sútoku potokov nad Vodňakovcami po výbežok lesa siahajúceho k Nacinej Vsi bola asi 660 ha. Z tejto rozlohy asi desatinu zaberali močiare.

Najmenej bolo skultivované súčasné územie obce Nacina Ves, kde zúrodňovanie najviac postúpilo východne a severne od obce až k Laborcu. Na západ od obce úzky pás lúk a pasienkov prechádzal do výbežku hustého dubového lesa Pozdišovského chrbta s rozlohou 440 ha. Vysoký dubový les (Petrovský les) o rozlohe asi 620 ha sa po ľavej strane Duše tiahol od poľnej cesty z Nacinej Vsi do Lesného až za Petrovce, kde prechádzal do riedkeho asi 800 ha porastu stromov a kríkov. Listnatý les (*Hay Wald*) bol aj na ľavej strane Laborca východne od Petroviec (obr. 3 vpravo).

Michalovce a Topoľany mali najväčšiu rozlohu ornej pôdy. Orná pôda Topolian sa nachádzala okolo obce a Michaloviec západne od mesta. Na južných svahoch Humenských vrchov sa v území obcí Brekova, Krivošťian a Starého pestoval vinič (obr. 3 vľavo). V brekovskom chotári mali vinice rozlohu asi 40 ha, v krivošťianskom 56 ha a v starianskom 58 ha. V Brekovskej bráne bola vínná pivnica aj pivovar. Vínná pivnica sa nachádzala aj južne od Hrádku pri Michalovciach. V bezprostrednom okolí domovej zástavby sídiel sú zakreslené prídomevé záhrady a ovocné sady.

Mimo sídiel pri trvalých trávnych porastoch a zdroji vody sú zaznačené majere (značka *m.h.*) Stankovce (*Stankov*), Pláne (*Plania*), Žabany (*Szabian*) a Milovaná (*Szeretmes*). Je to niekoľko budov ako maštal, senník a obytné priestory pre bielešov. Tam, kde nebol zdroj povrchovej vody, je zakreslená studňa. Dobytok, ktorý sa na trávnych porastoch pásol od jari do jesene, sa tu napájal a cez zimu ustajňoval.

Obyvatelia obcí Zemplínskej župy v odpovediach na urbaniálne otázky uvádzajú, že chotár majú rozdelený na tri časti, t. j. na pôde hospodárili trojpoľným spôsobom. Výnimkou bola Zbudza, kde chotár mali rozdelený na dve časti. Pestovali pšenicu, žito, jačmeň, ovos a iné

plodiny. Aby dosiahli vyššiu úrodu, aspoň raz za štyri roky museli polia hnojiť. Lúky a pasienky charakterizovali ako dobré. Na lúkach kosili aj otavu. Chotármi ich obcí pretekala Laborca, ktorý bol zdrojom vody, rýb a mali pri ňom močidlá. Keď sa vyliat na polia alebo lúky, spôsoboval škody. Obyvatelia si privyrábali vozením soli do solných skladov v Humennom a Michalovciach, prácou v okolitých viniciach, zberom chmeľu a predajom poľnohospodárskych produktov na trhoch a jarmokoch v Michalovciach a Humennom. V okolitých lesoch mali dostatok dreva na kúrenie. Iba v území obcí Voľa a Krivošťany les nemali, preto si ho museli prenajímať (Hungaricana 1767). Tabuľka 1 dopĺňa údaje o rozlohe ornej pôdy a lúk, najväčších pozemkových vlastníkoch a počtoch poddaných tak, ako boli zaznamenané vo výkazoch urbárov jerdnotlivých obcí v roku 1772.

Tab. 1. Rozloha polí a lúk v (ha), hlavní vlastníci pozemkov a počet roľníkov podľa obcí podľa Tereziánskeho urbára obce spísaného v roku 1772

obec	rozloha polí	rozloha lúk	vlastníci	sedliaci	želiari	podželiari
Strážske	127,3	42,3	J. Okolicsányi	59	6	
Krivošťany	50,1	-	J. Sztáray, J. Okolicsányi	27	1	
Staré	110,0	22,0	J. Sztáray	47		
Voľa	75,9	13,8	J. Sztáray, J. Okolicsányi	11	6	
Nacina Ves	48	8,8	M. Viczmándy, A. Natafalussi	12	3	
Petrovce	120,8	24,1	M. Sztáray	23		
Zbudza	64,3	15,5	T. Dessewffy, M. Viczmándy	1	3	
Topoľany	163,5	42,5	M. Sztáray	32		9
Stráňany	107,9	3,4	M. Sztáray	25	8	
Michalovce	271,2	48,1	M. Sztáray	40	18	3

Zdroj: Hungaricana 1767

Podľa mapy **2. vojenského mapovania** (HM 1806-1869) sa rozloha viníc nezmenila a podiel ornej pôdy sa zväčšil. Pod brekovskými a krivoštianskymi vinicami rástli ovocné stromy. Pozdĺž toku Laborca mapa nezobrazuje brehovú vegetáciu ani lužný les, iba malé skupiny stromov.

Nárast populácie koncom 18. a na začiatku 19. storočia, zvýšený dopyt eráru po obilí pre zásobovanie vojska a straty na úrode okolitých polí počas záplav Laborca si vyžiadali rozširovanie rozlohy jestvujúcej ornej pôdy. Klčovanie lužného lesa pri Laborci dosiahlo hranice svojich možností, preto sa orná pôda získavala postupným vysúšaním a rozorávaním zamokrených lúk pri Duši. Neskultivovaná zostala iba necelá tretina najviac zamokrených lúk a pasienkov medzi majerom Pláne, Pustým Čiernym a Voľou. Rozloha ornej pôdy a lúk sa rozširovala aj výrubom lesa. Celkovo došlo k úbytku asi 700 ha lesa. Hustý les západne od Nacinej Vsi bol premenený na lúku alebo ornú pôdu a rozloha Petrovského lesa sa zmenšila na 350 ha. Najväčšia rozloha lúk a pasienkov (asi 940 ha) bola pri Duši južne od Petrovského lesa.

S obrábaním pôdy a pestovaním obilnín bolo späť mlynárstvo. V roku 1752 pri Michalovciach existovali dva mlyny. Obidva stáli na ľavej strane Laborca - južne od Michaloviec pri moste, cez ktorý viedla cesta do Užhorodu a severne od Stráňan. Mlyn pri Topoľanoch patril tiež k Michalovciam. Mlyn je zakreslený aj na ľavej strane rieky pri Voli, na jej pravej strane južne od obce bol mlyn opustený (obr. 1). Zaniknutý mlyn Visko juhovýchodne od Vole je zaznamenaný aj na mape 1. vojenského mapovania (obr. 3 vľavo).

Tri mlyny pri Michalovciach sú zakreslené na obidvoch vojenských mapách. V čase 2. vojenského mapovania bol vyšný mlyn pod Hrádkom premiestnený z meandra do umelo vykopaného kanála.

Na mape 2. vojenského mapovania mlyn juhovýchodne od Stankoviec kartografi zaznačili ako Tarnavský mlyn (obr. 4 vľavo). Na západnom konci Strážskeho stál veterný mlyn a v Brekovskej bráne pri brode cez rieku vodný s názvom Stražčanský. Vodný mlyn s náhonom

tu stál aj počas 1. vojenského mapovania. Neustále zmeny koryta a záplavy na Laborci boli dôvodom toho, že sa mlyny stavali na potokoch. Dva stáli na Turskom potoku pred a za Zbudzou a jeden pri zaniknutej obci Henželovce.

Sídla

Skúmané mapy prinášajú prvé známe zobrazenie pôdorysu sídiel. Podľa mapy (Reizner 1752) sú obce zakreslené ako kompaktné sídla (obr. 1). Na vojenských mapách domy z pevného materiálu sú zakreslené červenou farbou, drevené hospodárske budovy čiernou, prídovomové záhrady a ovocné sady tmavozelenou. Názvy obcí podľa historických máp a Tereziánskeho urbára uvádza tabuľka 2.

Tab. 2. Názvy obcí podľa historických máp a Tereziánskeho urbára z roku 1772

obec	1752	1782*	1826*	1772-urbár
Strážske	Eörmező	Strasky	Strazska Örmező	Eör Mező
Krivošťany	Krivoscány	Krivocsány	Krivosttjan	Krivostyán
Staré	Sztara	Sztara	Stara,Sztára	Sztára
Vola	Volya	Wolija Juszko Vólya	Wola Laborcz Volya	Laborcz Volya
Nacina Ves	Natafalva	Nazsinov Natafalu	Naczinevse Nátáfalva	Natafalva
Petrovce	Petroz	Petrov Petrócz	Petrovce Petrócz	Petrócz
Zbudza	Izbugya	Zbugya Izbugya	Zbuda Izbugya	Izbugya
Topoľany	Toppolany	Topolijan	Topolyan Topolyan	Topolyán
Stráňany	Stranya	Sztranyan	Stranjan Sztranyán	Stranjnyán
Michalovce	Nagy Mihaly	Nagy Mihály	Mihalowec Nagy Mihaly	Nagy Mihály

* uvedený je miestny názov a názov v maďarčine

Zdroj: Hungaricana 1767, HM 1763-1787 a HM 1806-1869

Z mapy (Reizner 1752) sa dá zistiť poloha sídiel a rozmiestnenie stavieb, ale nie typ stavby. Zakreslené sú všetky sídla, ktoré existujú aj dnes, či už samostatne alebo ako časti Michaloviec (Stráňany, Topoľany) alebo Strážskeho (Krivošťany). Obce Krivošťany, Staré, Zbudza, Nacina Ves, Petrovce a Topoľany mali domy zoradené po oboch stranách hradskej (obr. 1). Vo Voli stálo 20 domov medzi vonkajším oblúkom Laborca a krajinskou cestou. Južne od obce boli tri stavby opusteného mlyna a potom opustený majer Stankovce s tromi stavbami. V Strážskom a Starom je zakreslený kaštieľ. V centre Michaloviec okrem kaštieľa a budovy vedľa neho sú dominantné aj tri budovy v mieste spájania sa krajinských ciest. Jednou z nich mohla byť budova solného skladu. Počet budov zakreslených na mape z roku 1752 a 1782 je uvedený v tabuľke 3.

Na mape **1. vojenského mapovania** (HM 1763-1787) boli domy v **Strážskom** zoradené po obvode obdĺžnika s kratšími stranami na východnej a západnej časti (obr. 3 vľavo). V textovom popise mapy sa spomína kaštieľ a niekoľko murovaných budov. Kaštieľ a ka-

plnka boli vo východnej časti hlavnej ulice. Rímskokatolícky kostol, na rozdiel od súčasného, stál o cca 100 m západne pod radom domov na južnej strane obdĺžnika. Krajinská cesta sa pod obcou rozvetvovala na dve. Jej hlavná vetva prechádzala na sever krížom cez obec a ľavá vstupovala z juhu na západnú časť obce.

Tab. 3. Počet zakreslených budov v obci, zastavaná plocha a plocha prídomových záhrad a ovocných sádov v (ha) podľa historických máp.

obec	1752	1. VM	1. VM	2. VM	1. VM	2. VM
	Počet budov		Zastavaná plocha (ha)		Plocha sádov (ha)	
Strážske	25	50	16	19	13	20*
Krivošťany	15	19	4	4	2,9	3,8
Staré	29	60	17	22	9	19*
Voľa	20	18	4	7	4	9
Nacina Ves	24	34	14	15	7	22
Petrovce	15	26	6	7	4	6
Zbudza	27	39	12	12	6	13
Topoľany	16	27	7	7	8	13
Stráňany	22	39	10	14	14	21
Michalovce	37	180	27	31	23	39*

* plocha okrasných záhrad a parkov nie je zahrnutá
Zdroj: HM 1763-1787 a HM 1806-1869

Medzi obidvoma vojenskými mapovaniami (HM 1806-1869) sa obec rozrastala pozdĺž hlavnej ulice západným smerom a dvoch rovnobežných ulíc severojužného smeru (obr. 5). Pôdorys obce bol tak rozdelený na šesť častí. Na hlavnej ulici vpravo od krajinskej, cesty rovnako ako dnes, už stál nový rímskokatolícky kostol a západne od neho gréckokatolícky. Hlavná ulica na východnom okraji končila pred kaštieľom s okrasnou záhradou, ktorá prechádzala do parku. Severne bolo hospodárske zázemie kaštieľa so studňou.

Obr. 5. Obce Strážske a Staré s parkom, resp. okrasnou záhradou na mapovom liste XLIII 37 druhého vojenského mapovania (výrez); Zdroj: HM 1806-1869

Na severozápadnom okraji obce, kde neskôr vznikol majer, sú zakreslené drevené hospodárske budovy s veterným mlynom. Južne od obce pri ceste do Vole bola ovocná záhrada a na severnom okraji obce pri odbočke z krajinskej cesty do Krivoštian cintorín. Židovský cintorín bol na ľavej strane krajinskej cesty asi 1,5 km severne od Strážskeho.

K Strážskemu patrila majer Pláne. Neďaleko majera pri Duši boli ešte v r. 1782 zakreslené dve budovy v osade Voďakovce (*Wozakov*), v čase 2. vojenského mapovania osada už neexistovala.

Podľa obidvoch vojenských mapovaní **Krivošťany** boli potočnou radovou dedinou s domami po oboch stranách potoka. Kostolík je zakreslený na mape 2. vojenského mapovania.

V čase 1. vojenského mapovania bolo v **Starom** asi 60 domov (obr. 3 vľavo). Niekoľko z nich vrátane kaštieľa bolo murovaných. Rozmiestnené boli pri ceste v severojužnom smere a pri potoku Starianka. Na ceste na hornom aj dolnom konci obce boli mostíky. Kostol a kaštieľ so záhradami sú zakreslené v strede obce na ľavej strane cesty. Cintorín bol na južnom okraji obce pri ceste do Vole. Na mape 2. vojenského mapovania je zakreslený kaštieľ s veľkou záhradou, kostol už na rovnakom mieste ako v súčasnosti a za obcou pri potoku Starianka majer (obr. 5).

Na mape 1. vojenského mapovania je v obci **Voľa** 18 budov zakreslených medzi mŕtvym ramenom Laborca a krajinskou cestou. Z južnej strany obec ohraničovala cesta, ktorá spájala krajinskú cestu cez most na Laborci so Starým a zo severu cesta z Čemerného k Laborcu. Drevený kostol stál na východnom okraji obce pri ramene Laborca a cintorín na ľavej strane krajinskej cesty, kde sa cesta z Čemerného pretínala s krajinskou cestou (obr. 3 vľavo). V čase 2. vojenského mapovania je už v tomto priestore zakreslený murovaný kostol. Na južnom okraji obce je na ľavej strane krajinskej cesty zakreslených 9 domov. Dedina sa začala presúvať ku hradskej. Na majeri Stankovce bola kúria a hospodárske budovy (obr. 4 vľavo).

Nacina Ves mala v čase 1. vojenského mapovania 38 domov sústredených okolo návsi. Priestor medzi vstupom a výstupom z dediny sa rozširoval a vytváral šošovkovitý náves plniaci funkciu centra dediny s dominantným kostolom. Západnú ulicu obce obtekalo rameno Laborca (obr. 3 vpravo). V období medzi 1. a 2. vojenským mapovaním sa domy stavali pozdĺž cesty severným smerom a z návesovej dediny sa stala dedina pri hradskej. Domy sú zakreslené aj pri ceste na Vybuchanec. Na konci ulice bol cintorín (obr. 4 vľavo).

Stredom **Zbudze** pretekala potok, na ktorom stál na severnom okraji obce mlyn. Potok bol hranicou medzi Zemplínskou a Užskou župou. Západná časť obce patrila do Zemplínskej župy, kým východná časť do Užskej župy. V strede obce je na obidvoch mapách zakreslený murovaný kostol.

Obec **Petrovce** je zakreslená mimo hlavnej komunikácie. Na hlavnú komunikáciu bola napojená cestou z Lesného. Domy stáli po obidvoch stranách ramena Laborca tečúceho od Nacinej Vsi. Drevený kostol a hostinec pri krajinskej ceste sú zakreslené iba na mape 1. vojenského mapovania (obr. 3 vpravo). V katastri obce je na mape z roku 1826 zakreslený majer Ortáš.

Topoľany sú na obidvoch mapách zakreslené ako dedina pri hradskej. Drevený kostol v čase 1. vojenského mapovania aj murovaný v čase 2. vojenského mapovania stáli na severnom okraji obce. Medzi obidvoma mapovaniami sa obec rozrastala pozdĺž cesty smerom k Michalovciam.

Stráňany s Michalovcami spájala most cez Laborec. Na mape z roku 1782 sú domy zakreslené zväčša pri brehu Laborca. Medzi obidvoma mapovaniami sa obec sídelne rozrastala východným a severným smerom a v čase 2. vojenského mapovania mala už asi 100 domov. Breh pozdĺž Laborca bol spevnený. Na južnom okraji obce je zakreslený kaštieľ s veľkou ovocnou záhradou vedľa neho (obr. 4 vpravo).

Rovnako ako na mape (Reizner 1752), aj na mapách oboch vojenských mapovaní pôdorys mestečka **Michalovce** vymedzovala zo severu a východu rieka Laborec. Podľa (HM 1763-1787) zo západu to bol aj močiar tiahnucci sa v severojužnom smere. Krajinskou cestou zo

západu z Košíc sa cez močiar prichádzalo po moste, po krátkom úseku sa odbočilo na sever k vedľajšej ceste od majera a potom po moste cez priekopu na hlavnú ulicu mesta (dnešné Námestie osloboditeľov). V tomto priestore je na ľavej strane cesty pri Laborci dominantná budova pivovaru a na pravej strane pravdepodobne soľného skladu. Na konci hlavnej ulice sa cesta stáčala na juh smerom k mostu cez Laborec do Užhorodu. Z hlavnej ulice sa k námestiu pred kaštieľom prechádzalo cez priekopu mostom. Zo západu do mesta ešte viedla vozová cesta od vínnej pivnice pod Hrádkom a od Suchého.

Mapa (HM 1806-1869) dokazuje, že mesto sa sídelne rozrástlo (obr. 4 vpravo). Vznikli nové ulice v západnej časti, pôvodné ulice sa predĺžili a zahustili. Drevený most cez Laborec pri kaštieľi sa presunul asi o 150 m proti prúdu a stal sa tak dostupným aj z hlavnej ulice. V strede hlavnej ulice je zakreslená iba jedna menšia kamenná budova a pri nej oveľa väčšia drevená stavba. Sztáraiiovský pivovar pri Laborci je zakreslený ako veľký závod a pred ním pevná stavba s veľkou záhradou. Na južnom okraji mesta mimo obývaného priestoru vznikol nový cintorín a na východnom okraji park anglického typu. Zo západnej strany parku na pozemkoch s rozlohou asi 7 ha bolo hospodárske zázemie kaštieľa a ovocný sad.

S rastom obyvateľov sa pôdorys sídel menil. Aj keď počet zakreslených budov a zastavanú plochu obcí zistenú na mapách nemožno overiť podľa iných podkladov, z porovnania údajov v tabuľke 3 je vidieť, že v čase od roku 1752 do roku 1782 najväčšími a najrýchlejšie rastúcimi sídlami boli Michalovce, Strážske a Staré, v ktorých sa počet domov zdvojnásobil. Tieto sídla aj v rokoch 1782-1826 zaznamenali najväčší nárast zastavanej plochy.

Majitelia kaštieľov v Strážskom - Okoličianovci, v Starom a v Michalovciach - Sztáraiiovci začali pri kaštieľoch zakladať **okrasné záhrady** až začiatkom 19. storočia. Na mape (HM 1763-1787) okrasné záhrady ešte zakreslené nie sú. Iba západne od kaštieľa v Starom je zakreslená záhrada s niekoľkými väčšími stromami a južne od nej ovocný sad. Spolu mali rozlohu asi 5 ha. V Strážskom východne od kaštieľa bol iba zatravnovaný pás s niekoľkými stromami (obr. 3 vľavo). Okolie michalovského kaštieľa nebolo zatravnované a na mieste budúceho parku bola ulica zastavaná domami.

Park anglického typu v Strážskom je zakreslený východne od kaštieľa a jeho východná hranica bola od Laborca vzdialená sotva 250 m (obr. 5). Bol založený na štrkovej lavici Laborca a mal celkovú rozlohu asi 14 ha. Od kaštieľa a okrasnej záhrady ho oddeľovala priekopa pôvodného koryta Laborca. Pri vstupe do parku od kaštieľa a v juhozápadnom rohu parku priekopu preklenovali mostíky.

Od okolia zo severu, východu a juhu park oddeľoval prirodzený plot zo stromov a husto vysadených kríkov. Sieť chodníkov rozdeľovala plochu parku na nepravidelné útvary, ktoré boli osadené kríkmi, trávou alebo niekoľkými stromami. Plocha bez vegetácie bola vysunutá bližšie ku kaštieľu a menšia stavba stála v severovýchodnom rohu. Chodníkmi okolo týchto útvarov boli sprístupnené zákutia parku. Nádvorie kaštieľa s parkom spájali chodník. V západnej časti park prirodzene prechádzal do okrasnej záhrady francúzskeho typu. Kaštieľ, okrasná záhrada a park tak vytvárali jeden kompozičný celok.

Okrasná záhrada je zakreslená pred kaštieľom síce už začiatkom 19. storočia (NG 2014), ale geometrické tvary nadobudla až v jeho polovici (HM 1806-1869). V kompozícii je uplatnený tvar obdĺžnika s dlhšími stranami v smere sever - juh. Z rohov pravidelného rovnobežníka umiestneného do stredu obdĺžnika sú zakreslené chodníky vedúce do stredu strán obdĺžnika. Na hlavný chodník vedúci ku kaštieľu sa kolmo napájali tri vedľajšie chodníky. Chodníky lemovali riedko vysadené kríky. Priestor medzi chodníkmi vyplňali kvetinové záhony. Južne od záhrady bola väčšia zatravnovaná plocha.

Okrasná záhrada v Starom mala štvorcový pôdorys a rozlohu 8 ha. Kaštieľ sa nachádzal v jej pravom hornom rohu. Na južnej strane susedil so 4 ha ovocným sadom (obr. 5).

Okrasná záhrada baróna Luženského v **Stankovciach** je zakreslená na pravej strane cesty z Michaloviec (obr. 4 vľavo). Záhrada bola oplotená, prechádzalo ňou pôvodne koryto Laborca a Laborec ju malým prietokom zavlažoval. V areáli asi 12 ha záhrady bola zatravnovaná

časť s jednotlivými stromami, časť bez vegetácie, časť s kríkmi, okolo ktorých viedol chodník. Na južnom okraji záhrady bol záhradný domček.

Založenie **parku v Michalovciach** narážalo na priestorové obmedzenia okolo kaštieľa. Zo severnej a východnej strany bol Laborec a z južnej námestie s kostolom (HM 1763-1787). Aby sa pre park získala väčšia plocha, rad domov na ulici juhovýchodne od kostola sa musel zbúrať.

Na vytvorenom priestore od západného a východného krídla kaštieľa boli vysadené okrasné kríky s okružným chodníkom po obvode. Pred kaštieľom sa nachádzal centrálné umiestnený okružný chodník elipsovitého tvaru. Vo vnútri elipsy boli kvetinové záhony. Chodník slúžil ako prístupová komunikácia do kaštieľa (HM 1806-1869).

Samotný park s rozlohou asi 7,5 ha bol východne až juhovýchodne od kaštieľa. Mal pretiahnutý pôdorys a kopíroval tvar meandrovej zákruty Laborca. Po obvode parku viedol hlavný chodník, ktorý bol na niektorých miestach priečne prepojený vedľajšími chodníkmi. Stromové porasty rozmiestnené v skupinách sa striedali s trávnatými plochami. Na západnej strane areálu parku stálo niekoľko stavieb, park bol oplotený a oddelený cestou od ovocnej záhrady a majera. Vedľa parku za riekou Laborec na stránianskej strane bol kaštieľ s úžitkovou záhradou s ovocnými stromami (obr. 4 vpravo).

Záver

V príspevku boli na základe historických máp v troch časových horizontoch identifikované prírodné a človekom vytvorené zložky riečnej krajiny Laborca, čo umožňuje zodpovedať otázky sformulované v úvode. Odpovede konkretizujeme prostredníctvom charakteristiky vodnej a cestnej siete, využitia územia a sídiel.

Pôdorysná charakteristika koryta Laborca v prvých dvoch študovaných obdobiach (mapa z roku 1752 a z roku 1782) sa výraznejšie neodlišovala. Laborec po opustení Brekovskej brány v rovine od Krivoštian smerom na juh voľne meandroval, pričom meandre pri dnešnej elektrickej rozvodni a za Stankovcami boli na skúmanom území najzápadnejšími miestami. Podstatnou zmenou v druhej polovici 18. storočia bol zánik bočných ramien Laborca, ktoré ho prepájali s potokom Duša.

Na začiatku 19. storočia koryto Laborca zmenili povodne. Načrtnutý vývoj pôdorysnej charakteristiky Laborca ukazuje, že významnejšie zmeny prebiehali v úseku od Krivoštian po Zbudzu. V porovnaní s rokom 1782 sa v mieste dnešnej elektrickej rozvodne koryto presunulo smerom na východ asi o 600 m, pri Voli o 390 m a pri Stankovciach o 1300 m, šírka meandrového pásu a index kľukatosti sa zmenšili. Južne od Zbudze Laborec mal síce viac zákrut, ale laterálne presuny koryta neboli významné.

Pred 200 rokmi Laborec viac meandroval ako v súčasnosti. Kým podľa máp obidvoch vojenských mapovaní na priestore od Krivoštian po most na Stráňany v Michalovciach bola dĺžka jeho toku 23 km a zakreslených je asi 30 meandrových zákrut, súčasná dĺžka toku v tomto úseku je len 18 km.

Vývoj a formovanie cestnej siete na Laboreckej nive značne ovplyvňovala riečna sieť. Krajinárska cesta na pravej strane nemusela prekonávať veľkú vodnú prekážku akou bol Laborec, preto sa začala preferovať a preberať úlohu stredovekej cesty na jeho ľavej strane. Od Petrovic až za Nacinu Ves pretínala zložitú sieť ramien Laborca, obchádzala prekážky, ktoré tvorili skupiny stromov a kríkov, preto v tomto úseku mala viacero vetiev, ktoré sa severne za Nacinou Vsou spájali do jednej. Z mapy 1. vojenského mapovania je vidieť nárast počtu vozových ciest miestneho významu, ktoré často viedli ťažko prístupným terénom. Sieť ciest, ako ju poznáme dnes, sa vytvorila v polovici 18. storočia.

Súčasťou cestnej siete boli mosty a brody. Na Laborci bol v roku 1752 iba jeden drevený most južne od Michaloviec. Cez rieku sa prechádzalo v úsekoch s plytkou vodou a dobrým

prístupom od krajinskej cesty. Most z Michaloviec na Stráňany a z Vole do Starého zaznamenáva mapa z roku 1782. Povodne a časté zmeny koryta spôsobili, že v čase 2. vojenského mapovania na Laborci boli len dva drevené mosty v Michalovciach. Pri Krivošťanoch sa na prevoz začal používať čln až od polovice 19. storočia.

Poľnohospodárska pôda s enklávami krovin a stromov v roku 1752 zaberala už veľkú časť riečnej krajiny. Podľa mapy z roku 1782 sa rozloha ornej pôdy ešte zväčšila. Napriek riziku záplav sa časť náplavovej pôdy pri Laborci využívala aj na pestovanie plodín. Na južných svahoch Humenských vrchov sa v území obcí Brekova, Krivoštieň a Starého pestoval vinič.

Nárast populácie koncom 18. a na začiatku 19. storočia, zvýšený dopyt štátu po obilí pre zásobovanie vojska a straty na úrode okolitých polí počas záplav Laborca si vyžiadali rozšírenie rozlohy jestvujúcej ornej pôdy. Orná pôda sa získavala postupným vysúšaním a rozorávaním zamokrených lúk pri Duši a výrubom lesa. Hustý les západne od Nacinej Vsi bol premenený na lúku alebo ornú pôdu a zmenšila sa aj rozloha Petrovského lesa. Celkovo došlo k úbytku asi 700 ha lesa.

Mapy prinášajú prvé známe zobrazenie pôdorysu obcí ako kompaktných sídiel. S nárastom obyvateľov sa pôdorys obcí menil v závislosti od prírodných a ekonomických podmienok. Najväčšími a najrýchlejšie rastúcimi sídlami boli Michalovce, Strážske a Staré. Začiatkom 19. storočia majitelia kaštieľov v týchto sídlach a kúrie v Stankovciach skrášľovali ich okolie parkom, resp. okrasnou záhradou.

Literatúra

- BODNÁROVÁ, M. 2007: Topografia Michaloviec a ich sídelný vývoj v stredoveku. *Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2, 8-18. Retrieved from: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2007.pdf.
- BOLTÍŽIAR, M., OLAH B., PETROVIČ F. 2013: Historické mapy - zdroj dát pre štúdium krajiny a jej zmien. *Životné prostredie*, 47, 1, 8-12.
- BOLTÍŽIAR, M., MICHAELI E., MOJSES M. 2012: Vývoj krajiny vo výskumnom polygóne suchého poldra Beša na Východoslovenskej rovine v časovom horizonte 1770-2008. *Folia Geographica*, 20, 23-36.
- HANUŠIN, J. 2009: Transformácia koryta Váhu na území Trenčína. In Herber V. ed. *Fyzickogeografický zborník*, 7, 131 - 137.
- HEGEDŮS, Z., DURAY, B. 2009: Landscape changes along the Tisza river in the south Tisza region of Hódmezővásárhely. *Acta climatologica et chorologica Universitatis Szegediensis*, 42-43, 49-56.
- HM 1763-1787: Österreichisches Staatsarchiv, Viedeň, Arcanum, Digitized Historical Maps, (HM – Historical Maps of the Habsburg Empire). Retrieved from: <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>.
- HM 1806-1869: Österreichisches Staatsarchiv, Viedeň, Arcanum, Digitized Historical Maps, (HM – Historical Maps of the Habsburg Empire). Retrieved from: <http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/>.
- HREŠKO, J. PETROVIČ, F., HROZENSKÁ, S., MIŠOVIČOVÁ, R., RYBANSKÝ L., PETLUŠ, P. 2014: Archetypy nížinnej riečnej krajiny Slovenska. *Životné prostredie*, 48(1), 33-37.
- HUNGARICANA 1767: *Terziánske urbáre*. Retrieved from: <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/>.
- CHRASINA, P. 2009: *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra (Univerzita Konštantína Filozofa).
- CHRASINA P., LUKÁČ R. 2012: Rekonštrukcia industriálnej krajiny mesta Nováky a jeho zázemia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev. *Geografie* 117, 434-456.
- ICPDR 2009: *Sub-Basin Level Flood Action Plan Tisza River Basin*. Vienna (International Commission for the Protection of the Danube River – ICPDR), 18 p.

- JANČOVIČ, P., PETROVIČ F. 2012: Trendy vývoja kultúrnej krajiny medzi mestami Piešťany a Hlohovec. *Životné prostredie*, 46(1), 34-37.
- JANKÓ, A., PORUBSKÁ B. 2010: *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769-1883*. Bratislava (Pamiatkový úrad Slovenskej republiky).
- KISS, T., SÁNDOR, A. 2009: Land-use changes and their effect on floodplain aggradation along the Middle-Tisza river, Hungary. *AGD Landscape and Environment*, 3(1), 1-10.
- KOČICKÝ, D., IVANIČ, B. 2011: *Geomorfologické členenie Slovenska, podľa Mazúr, E., Lukniš M., 1986*. Retrieved from: http://www.geology.sk/new/sites/default/files/media/geois/PrehľadneMapy/GM_mapa.pdf.
- KVITKOVIČ, J. 2005: Využitie máp 1. vojenského mapovania na štúdium fyzickogeografických zmien východoslovenskej nížiny, In: Pravda J. ed. *Historické mapy*. Bratislava (Kartografická spoločnosť SR a Geografický ústav SAV), pp. 78-84.
- KŘÍŽEK, M. 2007: Údolní niva jako geomorfologický fenomén, In Langhammer, J. ed., *Povodně a změny v krajině* Praha (PřF UK a MŽP ČR), 217-229. Retrieved from: http://web.natur.cuni.cz/geografie/vzgr/monografie/povodne/povodne_krizek.pdf.
- LASÁK, R., ŠEFFER, R., ČIERNA, M. 1999: Historická analýza zmien priestorovej štruktúry nivy rieky Moravy. In Šeffler, J., Stanová V. eds. *Aluviálne lúky rieky Moravy – význam, obnova a manažment*. Bratislava (DAPHNE-Centrum pre aplikovanú ekológiu), pp. 37-48.
- LEHOTSKÝ, M., GREŠKOVÁ, A., 2004: Hydromorfologický slovník. Bratislava (SHMÚ).
- MECSER, N., DEMETER, G., SZABÓ, G. 2009: Morphometric changes of the river Bodrog from the late 18th century to 2006. *AGD Landscape&Environment*, 3(1), 28-40.
- NG 2014: *Historické mapovanie (NG – Národný geoportál SR)*, Retrieved from: <http://geoportal.gov.sk/sk/map?permalink=85fee94730605ec9aad47e531552ea54>.
- PIŠŮT, P., TOMČÍKOVÁ, I. 2008: Rekonštrukcia vývoja rieky Smrečianky v jej odozvovej zóne podľa historických máp. *Geographia Cassoviensis*, 2(1), 122-127.
- REIZNER, J. C. 1752: *Vodopisná mapa Laborca v úseku medzi Brekovom a Michalovcami, Delineatio Geometrica Super Situatione Plagae a Possessione Barko Septemtrioni opposita usque ad Oppidum Nagy Mihály versus meridiem existens*. Retrieved from: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/3899/>.
- RFÚ 1805-1843: *II. Matrika narodených 1805-1843*, Staré (Rímskokatolícky farský úrad Staré – RFÚ), p. 100
- ŠMILAUER, V. 1932: *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava (Nákladom Učenej spoločnosti Šafarikovej), 239 p.
- ŠTĚRBA, O. 2011: *Proč právě říční krajina* (GIS Ostrava 2011). Retrieved from: http://obozivelnici.wbs.cz/ricni_krajina.pdf.
- VALKO, M. 2013: Využitie historických máp pri hodnotení a kvantifikácii zmien koryta rieky Muráň. *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae*, 21(2), 67-72.

Adresa autora:

RNDr. Václav Hanušík, CSc.
Tokajicka 20, 040 22 Košice
Slovakia
vhanusik@gmail.com